

4. Бахрах Д.Н. Административное право России: Учебник для вузов. – М.: НОРМА, 2000. – 640 с.
5. Кононов П.И. Административный процесс: подходы к определению понятия и структуры // Гос. и право. – 2001. – № 6. – С. 16-24.
6. Адміністративне право: Підручник / За заг. ред. С.В. Ківалова. – О.: Юрид. літ., 2003. – 896 с.
7. Ківалов С.В. Основні завдання реформування адміністративного права // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. пр. – О., 2001. – Вип. 11. – С. 350-354.
8. Кисіль Л.С. Зарубіжний досвід правового регулювання адміністративних процедур // Правова держава: Щорічник наук. пр. – К., 2002. – Вип. 13. – С. 269-275.
9. Найфлейш В.Д., Нагуш О.М. Проблема реформування адміністративного права та державного управління // Молодь третього тисячоліття: гуманітарні проблеми та шляхи їх розв'язання: соціологія, політологія, історія, соціальна психологія, право: Зб. наук. ст. – О., 2000. – Т. 1. – С. 349-353.

УДК 342.721(477)

А.А. Аносенков

СВОБОДА ПЕРЕСУВАННЯ ТА ВІЛЬНИЙ ВИБІР МІСЦЯ ПРОЖИВАННЯ В СИСТЕМІ ПРАВ ЛЮДИНИ

Права і свободи людини і громадянина, ступінь їх визнання в державі, їх захищеності обумовлюються типом її соціально-економічної організації, а також ступенем соціального розвитку і демократизації.

Право на свободу пересування і вільний вибір місця проживання, як і всі інші права і свободи людини і громадянина, пройшло історію формування та розвитку уявлень від примітивних, недосконалих до сучасних розвинених, що оволоділи свідомістю якщо не всієї людської спільноти, то більшої її частини.

Завданням правової держави є служіння інтересам людини і громадянина. І тут першочергове значення мають норми міжнародного права, які повинні використовуватись у національному законодавстві, що має імплементувати вимоги таких норм. Наприклад, підсумковий документ Віденської зустрічі країн-представників держав-учасниць наради з безпеки і співробітництва в Європі проголошує: «Держави, які підписали документ, визнають, що всі громадянські, політичні, соціальні, культурні й інші права та свободи мають першочергове значення і повинні повністю здійснюватися всіма належними засобами. У цьому зв'язку вони будуть удосконалювати свої закони, адміністративні правила і політику у сфері громадських, політичних, економічних, культурних та інших прав людини і основних свобод та застосовувати їх на практиці з тим, щоб гарантувати ефективне здійснення цих прав і свобод» [1].

Держава визнається правовою лише в разі, коли вона здійснює властиві їй функції з метою реалізації соціальних прав особистостей.

Масштаби визнання захищеності прав і свобод громадян у державі обумовлюються типом її соціально-економічної організації, ступенем соціального розвитку, гуманізації і демократизації.

Права і свободи людини і громадянина вважалися соціальною цінністю ще з історичних часів. Нормативні акти різних років, починаючи із Стародавнього Риму і закінчуючи сучасними роками, логічно пов'язані між собою.

Велика Хартія вільностей 1215 р., Петиція про права (1789–1791 рр.), Загальна декларація прав людини (1948 р.) показують шлях формування юридичних механізмів у сфері прав і свобод громадян, які утверджувались спочатку в обмеженому варіанті як щодо норм, так і щодо кола осіб, потім простежується розвиток і збагачення змісту цих прав і свобод, поширення їх на широке коло суб'єктів взагалі, а також у більшості країн Європи. Особливо цей процес посилюється після прийняття ряду міжнародно-правових актів у ХХ столітті. Як вже зазначено вище, у 1948 р. була прийнята Загальна декларація прав людини; 1950 р. – Європейська Конвенція про захист прав людини і основних свобод; 1966 р. – Міжнародний пакт про громадянські й політичні права; 1975 р. – «Заключний Акт» Гельсінської наради тощо.

Загальна декларація прав людини 1948 р. вперше закріпила право людини на свободу пересування. Стаття 13 цього міжнародного правового документа проголосила: «Кожна людина має право на свободу пересування й обрання собі місця проживання в межах кордонів кожної держави. Кожна людина має право залишити будь-яку країну, включаючи також її власну, і повертатися до своєї країни» [2]. Як видно з цього документа, Загальна декларація прав людини стала основою для розроблення в багатьох державах, у тому числі нині уже в Україні, європейських стандартів свободи пересування і вибору місця проживання [3]. Зокрема, під її впливом була розроблена ст. 2 Протоколу № 4 Конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 р. Відповідно до Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р., кожен чинний договір є обов'язковим для його учасників і має добросовісно виконуватись (ст. 26); учасник не може посилатися на положення внутрішнього права як на виправдання невиконання ним договору (ст. 27); разом з текстом міжнародного договору, при згоді сторін, може враховуватися практика його застосування і тлумачення (п. 3 ст. 31) [4].

Таким чином, правова держава є результатом розвитку громадянського суспільства. Для України такий шлях еволюційного розвитку в 1917 році був порушений, у результаті чого не визнавалися ані ідеї правової держави, ані громадянського суспільства, а натомість – була розбудована найбільша у світі тоталітарна імперія, в якій Україна мала принизливий для однієї з найбільших європейських націй статус провінції.

Ставши на шлях державного відродження, інтеграції у світове співтовариство, наша держава формує власні підходи до взаємодії суспільства і держави. Конституція України чітко визначила пріоритети такого шляху, проголосивши нашу державу демократичною, правовою, соціальною.

П.М. Рабинович права і свободи людини та їх гарантії визначає як основний зміст і спрямованість діяльності держави. Права і свободи окремо взятої людини за умов функціонування демократичного принципу рівноправ'я, закріплені державою, з одного боку, обмежують її дії, а з іншого – є основою формування

позадержавних суспільних відносин. Виходячи з того, чим більша кількість різноманітних прав людини визнана державою, тим якісно вищим є стан суспільства, яке за таких умов може набути характеру самоорганізованої системи [5].

Права і свободи людини і громадянина класифікуються за різними підставами. У залежності від суб'єкта їх класифікують на права людини і права громадянина; за черговістю їх включення до Конституції та міжнародно-правових документів вони поділяються на права першого, другого та третього положення; за генезою – на природні (природжені) та похідні від них; за видом суб'єкта – на індивідуальні й колективні; за ступенем їх абсолютизації – на такі, що підлягають обмеженню, і такі, що законодавчому обмеженню не підлягають; за характером утворення – на основні й додаткові [6].

Найбільш важливим для з'ясування критерієм класифікації прав і свобод людини і громадянина є їхній зміст. За змістом права і свободи людини і громадянина певні автори ділять по-різному. Наприклад, С.Л. Лисенков називає особисті права і свободи; політичні права і свободи; соціально-економічні права і свободи; соціально-культурні права і свободи [7]. І.Л. Бородін виділяє п'ять груп: а) громадянські права та свободи; б) політичні права та свободи; в) соціальні права та свободи; г) економічні права та свободи; д) культурні права та свободи [8]. В.В. Кравченко дає трьохчлену класифікацію прав і свобод людини і громадянина, він називає особисті, або громадянські права і свободи; політичні права і свободи; економічні, соціальні та культурні права і свободи [6]. О.Г. Кушніренко і Т.М. Слінько, крім індивідуальних прав і свобод громадян, виділяють ще колективні права та свободи людини і громадянина [9].

Найдетальнішу класифікацію прав і свобод людини і громадянина, що закріплені в розділі другому Конституції України від 28 червня 1996 р., дають А.М. Колодій та А.Ю. Олійник. Вони поділяють їх на сім груп: фізичні, політичні, соціальні, економічні, сімейні, культурні, особисті права [10]. Як бачимо, поряд з відомими з іншої юридичної літератури групами прав у даній класифікації виділені фізичні права, які розглядаються як можливості людей, що характеризують їх фізичне і біологічне існування, задоволення матеріальних, духовних та деяких інших потреб, економічні права, що автори розглядають як можливість людини і громадянина мати безпечне економічне середовище, та сімейні права і можливості людини і громадянина вільно розпоряджатися собою в сімейних правовідносинах.

Аналіз наведених вище класифікацій дає можливість відносити право на свободу пересування і вільний вибір місця проживання, у разі поділу їх на три, чотири чи п'ять груп, до особистих прав і свобод. Адже свобода вільного пересування має першочергове значення для розвитку особистості, з нею пов'язані такі елементи її розвитку, як навчання, лікування, працевлаштування тощо.

Виходячи із класифікації прав і свобод різними критеріями, можна сказати, що в залежності від суб'єкта класифікації свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України є неподільними як щодо людини, так і громадянина. Перший і другий суб'єкти правовідносин користуються цим правом. Адже ст. 33 Конституції України гарантує ці права

і свободи кожному, тобто і громадянину України, і іноземцеві, і особі без громадянства. І це також впливає із ст. 12 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, прийнятого і відкритого для підписання, ратифікації та приєднання резолюцією 2200 А (XXI) Генеральної Асамблеї від 16 грудня 1966 року, ратифікованого Україною 19 жовтня 1973 року, де записано: 1. Кожному, хто законно перебуває на території будь-якої держави, належить, у місцях цієї території, право на вільне пересування і свобода вибору місця проживання; 2. Кожна людина має право залишити будь-яку країну, включаючи свою власну [2]. За черговістю включення до конституцій та міжнародно-правових документів досліджувані права і свободи є першочерговими. За походженням (генезою) вони є природними і невідчужуваними, за видом суб'єкта – індивідуальними. Однак за ступенем їх абсолютизації ці права і свободи можуть розділитися за рівними групами. По-перше, вони надаються лише тим особам, які проживають в Україні на законних підставах. Крім того, ст. 33 Конституції України встановлює, що вказані вище права і свободи гарантуються кожному, за винятком обмежень, які встановлюються законом, тобто інших обмежень, ніж ті, що встановлені в законі, у державі не може бути, і суб'єкт правовідносин за їх наявності має право не дотримуватися їх.

По-різному характеризують за змістом свободу пересування, вільний вибір місця проживання, право залишити територію України окремі вчені як науки конституційного права, так і вчені-адміністративісти. Наприклад, С.Л. Лисенков, В.В. Кравченко та інші відносять ці права та свободи до особистих [6], або громадянських, представник науки адміністративного права І.Л. Бородін – до політичних прав і свобод [8].

Як правильно зазначається в юридичній літературі, визначивши в законодавстві цілу низку вищих соціальних благ (йдеться про права і свободи людини і громадянина), законодавець умовчав питання диференціації їх між собою. Серед усієї низки існуючих рівновеликих немайнових благ життя людини є тією основоположною складовою, яка стоїть на вершині всіх суспільних пріоритетів [11]. Звичайно йдеться про право на життя як найголовніше з прав людини і громадянина щодо інших прав і свобод, які закріплені в Конституції України та інших законодавчих актах. Співвідносяться право на життя і право на свободу пересування і вільний вибір місця проживання як загальне, основне, пріоритетне і забезпечуюче, системоутворююче, складове більш об'ємного поняття. Адже право на життя, безперешкодне його здійснення – це те, що в сукупності з іншими правами дає його соціальний розвиток.

Забезпечувачими права, що розглядаються, виступають також і щодо права на житло, права на вільний розвиток особистості людини, права громадян брати участь в управлінні державними справами, особливо брати участь у місцевих референдумах та бути обраними до органів місцевого самоврядування, права на працю та підприємницьку діяльність, соціальний захист, на охорону здоров'я та медичну допомогу, безпечне для життя і здоров'я довкілля, на освіту і культуру.

На користь того, що свобода на пересування, вільний вибір місця проживання та право вільно залишати територію України є особистими, громадянськими

правами і свободами, свідчить також їх розглядання як свободу приймати рішення незалежно від держави, вони носять універсальний характер, неподільні, взаємопов'язані і взаємообумовлені та є надбанням кожної людини. Ці права «належать індивідові внаслідок того, що він є людиною. Вони співвідносяться з широким континуумом цінностей, що універсальні за своїм характером і в деяких значеннях однаково притаманні всім людським істотам» [12].

Співвідношення понять «свобода» і «право» полягає в тому, що поняття «свобода» в його суб'єктивному значенні тотожне поняттю «суб'єктивне право», і його застосування пояснюється історичними чинниками. У той самий час у юридичній літературі звертається увага на те, що поняття «свобода» більшою мірою пов'язане з характеристикою таких правомочностей особи, які визначають сферу її самостійності, захисту від втручання в її внутрішній світ. У свою чергу, поняття «право» передбачає для реалізації соціальних можливостей особи, які становлять його зміст, здійснення певних дій [13].

Від права на свободу пересування і вільний вибір місця проживання очікується, що воно може створювати правові й фактичні умови життя особи. Ці умови забезпечуються:

1) демократичним виявом: це право надає можливості гарантувати участь особи в управлінні територією громади, приписатися до певної виборчої ділянки при проведенні виборів Президента України та виборів у Верховну Раду України.

2) Інтеграційні вияви: створюються умови для інтеграції громадян, взаєморозуміння її членів, а також є одним із факторів створення дійової системи самоврядування.

3) Аксіологічна властивість: право на свободу пересування і вільний вибір місця проживання служить правовому проголошенню системи цінностей, важливих для особи щодо її існування в середовищі, обумовленому єдністю громади.

4) Соціальна властивість: через дане право громадяни мають отримувати матеріальні й духовні блага, обумовлені належністю громадянина до певного села, селища або міста, до його громади.

5) Захисна властивість: громадянин має право звертатися за захистом свого права, як правило, саме за місцем проживання.

Відносно глибини свободи людини і громадянина в суспільстві, співвідношення її з певними правами і їхньої ролі в обмеженні чи розширенні свободи можна мати різні точки зору. При цьому варто враховувати, що громадянське суспільство – це в першу чергу суспільство вільних особистостей. У даному разі ми не говоримо про забезпечення реалізації в повному обсязі свободи волі окремих людей, бо, проживаючи в суспільстві, їхні волі обмежуються правом [14].

Проблема співвідношення свободи особистості, інтересів суспільства і держави є вельми актуальною. Г. Гегель вказував, що «в громадянському суспільстві кожен для себе – мета; все інше для нього – ніщо. Проте без співвідношення з іншим він не може досягти своїх цілей у цьому обсязі: ці інші тому – засоби для мети особливого. Але особлива мета через співвідношення з іншими

надає собі форму загального і задовольняє себе, задовольняючи разом з тим прагнення інших для блага. Оскільки особливе пов'язане з умовою загальності, то ціле є ґрунт опосередкування, на якому дають собі свободу всі одиниці [15].

Таким чином, гарантуючи свободу громадянам та оберігаючи її, держава створює підвалини для повної реалізації її переваги в рамках громадянського суспільства. Саме на таких принципах заснована Конституція України.

Література

1. Международная защита прав человека: Сб. док. – М.: Юрид. лит., 1990. – С. 11.
2. Права людини і професійні стандарти для юристів. В документах міжнародних організацій. – 3-є вид., доп. і перероб. – К.: Відродження, 2002. – С. 10.
3. Баймуратов М.О., Максименко С.В. Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу: політико-правовий аналіз // Право України. – 2001. – № 10. – С. 101.
4. Баймуратов М.О., Максименко С.В. Імплементация норм міжнародного права про свободу пересування і вибір місця проживання у право України // Право України. – 2003. – № 9. – С. 133.
5. Рабинович П.М. Права і свободи людини і громадянина у Конституції України (до інтеграції вихідних конституційних положень). – К., 1997. – С. 6.
6. Кравченко В.В. Конституційне право України. – К.: Атіка, 2000. – С. 93.
7. Лисенков С.Л. Конституція України: Матеріали до вивчення. – К.: Либідь, 1997. – С. 55.
8. Бородін І.Л. Адміністративно-правові способи захисту прав та свобод людини і громадянина. – Херсон: Олді-плюс, 2003. – С. 22.
9. Кушніренко О.Г., Слінько Т.М. Права і свободи людини та громадянина. – Х.: Факт, 2001. – С. 15.
10. Колодій А.М., Олійник А.Ю. Права людини і громадянина в Україні: Навч. посіб. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – С. 167.
11. Стефанчук Р. Право на життя як особисте немайнове право фізичної особи // Право України. – 2003. – № 11. – С. 115.
12. Трошкин Ю.В. Права человека: Нарушения и защита прав человека и прессы. – М., 1997. – С. 29.
13. Козлова Е.И., Кутафин О.Е. Конституционное право Российской Федерации. – М.: Юрист, 1996. – С. 196; Кравченко В.В. Конституционное право Украины. – С. 90.
14. Селиванов О.В. Соціальна, правова держава в Україні. – К., 2000. – С. 415.
15. Гегель. Філософія права. – М., 1990. – С. 223.
16. Здійснення принципів правової держави як умова формування громадянського суспільства в Україні / С.М. Тимченко // Вісник Запорізького юрид. ін-ту. – 2001. – № 2. – С. 28.